משנה

המשנה מבארת את מיני הירקות שיוצאים בהם ידי חובת מצות אכילת מרור בליל פסח, ובאיזה אופנים יוצאים בהם: וְאֵלּוּ הם הַיְרָקוֹת שֶׁאָדָם יוֹצֵא בָּהֶן יְדֵי חוֹבָתוֹ במצות מרור בְּפֶסַח, בַּחֲזֶרֶת, בְּתַמְכָא, וּבְחַרְחֲבִינָא, וּבְעוּלְשִׁין, וּבְמָרוֹר. וְיוֹצְאִין בָּהֶן בֵּין כשהם לַחִין וּבֵין כשהם יְבֵשִׁין מעט, אֲבָל לֹא כשהם בְּבוּשִׁין בחומץ, וְלֹא כשהם שְׁלוּקִין – מבושלים הרבה מאד עד שנמסים, וְאַף לֹא כשהם מְבוּשָּׁלִין כדרך בישול. וּמְצָטָרְפִין כל מינים אלו זה לזה לְשִׁיעוּר כַּגֵּזִית שבו יוצאים ידי חובת מצות מרור, ואם אכל כחצי זית מכל אחד משנים ממינים אלו, יצא ידי חובת מרור. וְיוֹצְאִין ידי חובה בַּלֶּקַח שֶׁלָּהֶן אַף כשהם יבשים, אך בעלים יוצאים רק כשהם לחים. וְכן יוצאים בְּדַמַּאי – מרור שנלקח מעם הארץ ויש ספק אם הוא מעושר, וּבְמַעֲשֵׂר רִאשׁוֹן שֶׁנִּטְּלָה תְּרוּמָתוֹ – שהלוי נטל ממנו תרומת מעשר ונתנה לכהן, ובמרור של מַעֲשֵׂר שֵׁנִי שמפרישים בשנים הראשונה, השניה, הרביעית והחמישית לשמיטה, ואוכלים אותו בקדושה בירושלים, ובמרור של חֻלִּין, שֶׁנִּפְדּוּ מקדושת מעשר שני והקדש על מעות ויצאו לחולין.

גמרא

מפרשת הגמרא: חֲזֶרֶת האמורה במשנה היא חַסָּא [–חסה]. עוּלְשִׁין הם ירקות הנקראים חִינְדְּבִי. תַּמְכָא, אָמַר רַבָּה בַּר בַּר חָנָה, היא מין ירק ש'תַּמְכָתָא' שְׁמָהּ. חַרְחֲבִינָא, אָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן לָקִישׁ, זה הוא אֲצָווֹתָא דְּדִיקְלָא – סיב [–שיח] הגדל ונכרך סביב עץ הדקל. וּבְמָרוֹר, זה הוא מְרִירְתָא [–עלים מרים].

ברייתא המוסיפה מיני ירק למצות מרור: תָּנֵי בַּר קַפָּרָא, אִלּוּ הם הַיְרָקוֹת שֶׁאָדָם יוֹצֵא בָּהֶן יְדֵי חוֹבָתוֹ בְּפֶסַח, בְּעוּלְשִׁין, וּבְתַמְכָא, בְּחַרְחֲבִינִין, וּבְחַזֶרֶת [–בחזרת]. רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, יוצאים אַף בְּעוּלְשֵׁי שָׂדֶה, וְעוּלְשֵׁי גִינָּה, וְחַזֶרֶת.

מקשה הגמרא: עוּלְשֵׁי גִינָּה שהם סתם עולשים וְכן חַזֶרֶת, הָא תָּנָא לָהּ רֵישָׁא – הרי כבר שנאם תנא קמא ברישא, ומדוע חזר רבי יהודה ושנאם. מתרצת הגמרא: חָכִי קָאָמַר – כך כוונת רבי יהודה לומר, אַף עוּלְשֵׁי שָׂדֶה דינם כְּעוּלְשֵׁי גִינָּה וְחַזֶרֶת, ויוצאים בהם ידי חובת מרור, אף שאינם נקראים 'עולשים' סתם אלא יש להם שם המלוה שם זה.

המשך דברי הברייתא: רַבִּי מֵאִיר אוֹמֵר, יוצאים ידי חובת מרור אַף במיני ירקות ששמם עֲמָוִם, וְטוּרְא, וּמַר, וְיַרְוָאר. אָמַר לוֹ רַבִּי יוֹסֵי לרבי מאיר, 'עֲמָוִם' ו'טוּרְא' מין ירק אֶחָד הוּא שיש לו שני שמות, וְכן 'מַר' זֶה הוּא 'יַרְוָאר', שמין אחד הוא עם שני שמות.

ברייתא נוספת המוסיפה מיני ירק למצות מרור: תָּנֵי דְּבֵי (רַבִּי) שְׁמוּאֵל – בבית מדרשו של שמואל, אִלּוּ הם הַיְרָקוֹת שֶׁאָדָם יוֹצֵא בָּהֶן יְדֵי חוֹבָתוֹ בְּפֶסַח, בַּחֲזֶרֶת, בְּעוּלְשִׁין, וּבְתַמְכָא, וּבְחַרְחֲבִינִין, וּבְחַרְגִּינִין [–מין ירק], וּבְחַרְדּוּפִינִין [–לענה]. רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, אַף חֲזֶרֶת יוּלִין וַחֲזֶרֶת גַּלִּין, שהם מיני חזרת עם שם המלוה את שמם, בַּיּוֹצֵא בָּהֶן – דינם כשאר המינים הנזכרים, שיוצאים בהם ידי חובת מרור. רַבִּי אִילְעָא אוֹמֵר מִשּׁוּם [–בשם] רַבִּי אֶלְעָזָר, יוצאים אַף בְּעַרְקַבְלִים – סיב גדול ועבה שהוא מין ירק בפני עצמו. והוסיף רבי אילעא: וְחַזְרְתִּי עַל כָּל תַּלְמִידָיו של רבי אליעזר, וּבְקַשְׁתִּי לִי חָבֵר שיסייעני ויעיד שאף הוא שמע דבר זה מפיו, וְלֹא מָצָאתִי. וְכִשְׁבָאתִי לִפְנֵי רַבִּי אֶלְיעֶזֶר בֶּן יַעֲקֹב ואמרתי לו מה ששמעתי מרבי אליעזר, הוֹדָה לְרַבְּרִי שכך אמר רבי אליעזר. רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, כֹּל ירק שֶׁיֵּשׁ לוֹ שָׂרָף – שבסחיטתו במקום חיתוכו מן העץ, יוצא ממנו משקה לבן כחלב, יוצאים בו ידי חובת מרור. רַבִּי יוֹחָנָן בֶּן בְּרוֹקָה אוֹמֵר, כֹּל ירק שֶׁפָּנָיו מְכַסְּפִין – שחלקו הנראה בהיר ואינו ירוק מאד, יוצאים בו. אֲחֵרִים אוֹמְרִים, [כָּל] יָרָק מַר יש בו שני סימנים אלו, יֵשׁ לוֹ שָׂרָף, וְגַם פָּנָיו מְכַסְּפִין, והם סימני המרור. אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, מִדִּבְרֵי כּוּלָּן – כל התנאים שפירשו את שמות הירקות שיוצאים בהם ידי חובת מרור גַּלְמַד, שֵׁירָק מַר יֵשׁ לוֹ שָׂרָף, וְגַם פָּנָיו מְכַסְּפִין, וכדברי אחרים, שהרי בכל הירקות הללו רואים אנו שני סימנים אלו. וכן אָמַר רַב הוּנָא, הֲלָכָה כַּאֲחֵרִים, שלכל ירק מר צריך שיהיו שני סימנים אלו כדי שיוכלו לצאת בו ידי חובת מרור.

מעשה בענין סדר הקדימה של מינים אלו: רַבִּינָא אַשְׁכְּחֵיהּ [–מצא] לְרַב אָחָא בְּרֵיהּ [–בנו] דְּרָבָא, דְּהָוָה מְהַדַּר אַמְרָרָתָא – שהיה מחזר אחר ירק ששמו 'מרור', כדי לצאת בו ידי חובת מרור. אָמַר לֵיהּ רבינא לרב אחא, מַאי דַּעְתָּךְ – מדוע סבור אתה שמין זה טוב יותר כדי לצאת בו, האם משום דְּמְרִירִין טְפֵי – שהוא מר יותר מהמינים האחרים, וְהָא בתחילת כל המינים שיוצאים בהם ידי חובת מרור חֲזֶרֶת תְּנַן במשנה, וְכֵן תָּנָא דְּבֵי שְׁמוּאֵל – בברייתא שנשנתה בבית מדרשו של שמואל את הַחֲזֶרֶת בתחילה, ומוכח שהיא קודמת לכל שאר המינים למצות מרור. וְכֵן אָמַר רַבִּי אוֹשַׁעְיָא, מַצָּוָה בַּחֲזֶרֶת יותר מבשאר מינים. וְאָמַר רָבָא, מַאי חֲזֶרֶת, ירק ששמו 'חַסָּא', וּמַאי חַסָּא – מדוע נקרא 'חסא', על שם דְּחָם רַחֲמָנָא עֲלָוֹן – שחס הקדוש ברוך הוא עלינו וגאלנו ממצרים, ולכן החזרת עומדת למרור יותר משאר המינים. וְאָמַר רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי אָמַר רַבִּי יוֹנָתָן, לָמָּה נִמְשְׁלוּ המִצְרִיִּים כְּמָרוֹר לישראל, שנאמר (שמות א יד) 'וַיְמָרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם', לוֹמַר לָךְ, מַה מָּרוֹר זֶה שֶׁתְּחִילָּתוֹ – בתחילת גידולו הוא רַךְ, וְסוֹפוֹ נעשה הקלח קָשֶׁה כעץ, אַף המִּצְרִיִּים נהגו כך, תְּחִילָּתָן רַכָּה – בתחילה נהגו ברכות והעבידו את ישראל תמורת שכר, וְסוֹפָן קָשָׁה – ולבסוף הקשו עליהם את ידם ורדו בהם בפרך. וחזרת הקלח שלה מתקשה כעץ, ולכן יש להקדימה לכולם.

אָמַר לֵיהּ רב אחא לרבינא, הַדְרֵי בְּי – הריני חוזר בי, ואחזור אחר החזרת.

מקור שמרור הוא דווקא מין ירק: אָמַר לֵיהּ רַב רְחוּמֵי לְאַבָּיֵי, מַמַּאי דְּהַאי מָרוֹר – מנין שמרור זה שיוצאים בו מִין יָרָק הוּא, אֵימָא מְרִירָתָא דְּכוּפְיָא – שהוא אבר המרה של דג ששמו 'כופיא'. אמר לו אביי: בפסוק (שם יב ח) 'וּמְצוֹת עַל מְרֹרִים יֹאכְלֻהוּ', הוקשו מצה ומרור זה לזה, ולמדים מזה, שמרור צריך להיות דּוּמְיָא דְּמַצָּה, מַה מַּצָּה באה ממיני דגן שהם גִּידּוּלֵי קַרְקַע, אַף מָרוֹר הוא מגִּידּוּלֵי קַרְקַע.

ושוב שאל רב רחומי: וְאֵימָא שמרור הוא הִירְדּוּף – עץ מר שבו המתיק משה את המים המרים במרה, ומנין לנו שהוא דווקא ירק. השיב לו אביי: מהדהיקש של מרור ומצה למדים, שמרור צריך להיות דּוּמְיָא דְּמַצָּה, מַה מַּצָּה באה מִמִּין זְרָעִים ולא ממין אילנות, אַף מָרוֹר צריך להיות מִמִּין זְרָעִים דהיינו ממין ירקות כמבואר להלן, ואילו הירדוף הוא ממין אילנות ואין יוצאים בו.

שוב שאל רב רחומי: וְאֵימָא שמרור הוא חַרְחֲבִינָא – מין זרע שהוא סם המות לבהמה. וגם על שאלה זו השיב אביי: מרור צריך להיות דּוּמְיָא דְּמַצָּה, מַה מַּצָּה באה מתבואה שֶׁנִּיקַּחַת – שניתן לקנותה בְּכֶסֶף כַּעֲשֵׂר שני, אַף מָרוֹר בא דווקא ממין מאכל שֶׁנִּיקַּח בְּכֶסֶף כַּעֲשֵׂר שני, והרזיפו שאינו מין מאכל, שהרי הוא סם המות לבהמה, לא ניתן לקנותו בכסף מעשר שני.

המקור שאפשר לצאת בהרבה מינים: אָמַר לֵיהּ רַבָּה בַּר רַב חָנִין לְאַבָּיֵי, אֵימָא – שמא נאמר שמָּרוֹר שחייבה התורה לאכול בליל פסח הוא דווקא חַד – מין אחד של ירק מירקות אלו, דהיינו המין המר ביותר מכל מיני הירקות, ומנין שניתן לצאת בכמה מינים כמבואר במשנה ובברייתות. אמר לו אביי: 'מְרוֹרִים' בלשון רבים כְּתִיב בציווי אכילת המרור, ומוכח שאין כוונת התורה לירק מסוים, אלא שניתן לצאת ידי חובה בכל מיני הירקות המרים. שוב שאלו רבה בר רב חנין: וְאֵימָא ש'מְרוֹרִים' הם תְּרֵי מינים בלבד, ולא יותר, והרי במשנה ובברייתות מבואר שניתן לצאת ידי חובה בכמה מיני ירקות. אמר לו אביי: כיון שמרור הוקש למצה, הוא צריך להיות דּוּמְיָא דְּמַצָּה, מַה מַּצָּה יוצאים בה במִינִין הַרְבֵּה, דהיינו בחמשת מיני דגן, אַף מָרוֹר יוצאים בו במִינִין הַרְבֵּה, ובלבד שיהיה ירק מר.

דין ירקות אלו לענין כלאי זרעים: אָמַר רַבָּה בַּר רַב הוּנָא אָמַר רַב, יְרָקוֹת אלו שֶׁאָמְרוּ חֲכָמִים שֶׁאָדָם יוֹצֵא בָּהֶן יְדֵי חוֹבָתוֹ במצות מרור בְּפֶסַח, כּוּלָּן נִזְרָעִין בַּעֲרוּגָה אַחַת.

מבינה הגמרא שכולם כמין אחד ומותר לזורעם יחד ללא הרחקה, ומביאה קושיא: לְמֵימְרָא דְּלֵית בְּהוּ – וכי ניתן לומר שאין בזריעתם יחד מִשּׁוּם איסור כִּלְאַיִם, מֵהֵיכָא [–הקשה] רָבָא, שנינו במשנה (כלאים

המשך בעמוד קעג

פ"א מ"ב), **חֲזֶרֶת וַחֲזֶרֶת נַּלִּין**, וכן **עוֹלְשֵׁי וְעוֹלְשֵׁי שָׂדֶה**, וכן **כְּרִישִׁין** – ירקות ששמם 'כרתי' הגדלים בגינה **וּכְרִישֵׁי שָׂדֶה** – כרתי הגדל בשדה, וכן מין ירק ששמו **כּוּסְבָּר וְכוּסְבָּר** הגדל בשָׂדֶה, וכן **חַרְדָּל וְחַרְדָּל מִצְרִי**, וכן **דְּלַעַת הַמִּצְרִי וְדלעת הָרַמּוּצָה**, כל זוג מהם **אֵינָם כִּלְאַיִם זֶה בָּזֶה**, כיון שנחשבים כמין אחד, ואף ששמו של האחד מכל זוג הוא בסתם, ולשני יש שם נוסף המלוה את שמו. ומשמע, שדווקא **חֲזֶרֶת וַחֲזֶרֶת נַּלִּין** או שנים שבזוג אחר, **אִין** – אבן אינם כלאים זה בזה, אך **חֲזֶרֶת וְעוֹלְשִׁין** או שאר המינים שאינם מאותו זוג, **לֹא** נאמר שאינם כלאים זה בזה, ומבואר שאף שכולם מין מרור הם כלאים זה בזה, ושלא כדברי רב שאין בהם משום כלאים.

מוסיף רבא: **וְכִי תֵּימָא כּוּלְּהוּ בַּהֲדֵי כָּתֵנִי לְהוּ** – ואם תרצה לומר, שדברי המשנה 'אינם כלאים זה בזה' אמורים על כל המינים יחד, ולא רק על שנים שבכל זוג. וכי ניתן לומר כך, **וְהָא אֲמַר רַב, שְׁזוּגוֹת זוּגוֹת** של מינים **קָתָנֵי** – שנינו במשנה, והיינו שרק על כל זוג בפני עצמו אמרה המשנה שאין שני המינים כלאים זה בזה, אך שאר המינים הם ודאי כלאים זה בזה, וקשה לדברי רב.

מתרצת הגמרא: לעולם מינים שונים הם ויש בהם משום כלאים, **ומַאי** [–מה הכוונה] **'נִּוְרָעִין** בערוגה אחת' **דְּאָמַר רַב**, שהם **נִּוְרָעִין** בה **בְּהִלְּכָתָן**, כלומר בהרחקת כל מין מחבירו כשיעור ההרחקה שיובא בסמוך, כדי שלא יינקו כולם מאותו מקום.

מקשה הגמרא: וכי יתכן שבא רב לומר שנזרעים **בְּהִלְּכָתָן**, הלא זה כבר **תְּנִינָא** – שנינו במשנה (שם פ"ג מ"א),

עֲרוּגָה שֶׁהִיא – שמידתה שִׁשָּׁה טפחים אורך עַל שִׁשָּׁה טְפָחִים רוחב, זוֹרְעִין – מותר לזרוע בְּתוֹכָהּ חֲמִשָּׁה מיני זְרָעוֹנִין, אַרְבַּע מהזרעונים עַל אַרְבַּע רוּחוֹת הָעֲרוּגָה, כל אחד בגבול של צד אחר, וְאַחַת [–וזרע אחד] ממין חמישי בָּאֶמְצַע הערוגה, שכיון שכל זרע רחוק מהשני שלשה טפחים אינם יונקים זה מזה, ואין בזריעתם משום כלאים. וכיון שכבר נתבאר במשנה שניתן לזרוע בערוגה באופן שיהיו הזרעים רחוקים זה מזה ולא יעבור על איסור כלאים, מדוע הוצרך רב להשמיענו זאת גם במיני ירקות שיוצאים בהם ידי חובת מרור.

מתרצת הגמרא: רב הוצרך להשמיע דין זה גם בירקות, שכן מַהוּ דְּתֵימָא הָנֵי מִילֵּי שדי בשיעור הרחקת שלשה טפחים נאמר דוקא בְּזָרְעִין, דהיינו במינים שאוכלים מהם את הגרעינים הנזרעים, כגון תבואה וקטנית, אֲבָל בִּירָקוֹת, דהיינו במינים שאוכלים מהם את הצומח מהם, כגון צנון וחזרת וכרפס, לֵא די בשיעור זה, משום שיניקתם מרובה מיניקת הזרעים, קָא מַשְׁמַע לָן שדין זה נוהג גם בירקות.

מקשה הגמרא: לְמֵימְרָא – וכי ניתן לומר דִּירָקוֹת אֲלִימָא – שיניקת ירקות חזקה יותר מיניקת זְרָעִים, וְהָתְנַן במשנה (כלאים פ״ג מ״ב), כָּל מֵינֵי זְרָעִים אֵין זוֹרְעִין אותם בַּעֲרוּגָה אַחַת, אף שהם חמישה זרעים בערוגה של ששה על ששה טפחים, ואילו כָּל מֵינֵי יְרָקוֹת זוֹרְעִין אותם בַּעֲרוּגָה אַחַת. ומוכח שיניקת זרעים חזקה יותר, והמשנה שהתירה זריעת חמישה מיני זרעים בערוגה אחת נאמרה בירקות, שהם אכן נזרעים כהלכתם, ואם כן שוב קשה מה הוצרך רב להשמיענו שנזרעים יחד כהלכתם.

לכן מפרשת הגמרא: רב הוצרך להשמיענו שמותר לזרוע את מיני המרור יחד, שכן מַהוּ דְּתֵימָא הָנֵי מִילֵּי מרור אלו מִין זְרָעִים – מיני מרור אלו נִינְהוּ [–הם] ולא מין ירקות, וממילא אסור לזרוע כמה מינים מהם בערוגה אחת אף כשהרחיק שלשה טפחים זה מזה, קָא מַשְׁמַע לָן רב שמיני המרור מין ירק הם, ומותר לזרוע כמה מינים מהם בערוגה אחת בריחוק שלשה טפחים.

מקשה הגמרא: וכי מרור הוא מין זְרָעִים סָלְקָא דַּעְתָּךְ, וְהָא תְּנַן במשנתנו לגבי מרור ׳אלו יְרָקוֹת שאדם יוצא בהן ידי חובתו׳, וְכֵן תָּנֵי בַּר קַפָּרָא ברייתא בענין מיני מרור ׳אלו יְרָקוֹת׳, וְכֵן תָּנֵי דְּבֵי רַבִּי – בבית מדרשו של שְׁמוּאֵל ׳אלו יְרָקוֹת׳, וכיון שהוא מין ירק לא הוצרך רב להשמיענו שמותר לזרוע כמה מיני מרור בערוגה אחת במרחק שלשה טפחים זה מזה.

מתרצת הגמרא: חֲזֶרֶת אִיצְטְרִיכָא לֵיהּ לרב להשמיענו, שנזרעת כשאר מיני הירקות בערוגה של ששה טפחים עם ארבעה מינים נוספים, שכן סָלְקָא דַּעְתָּךְ אֲמִינָא, שהוֹאִיל וְסוֹפָהּ של הקלח שלה לְהֶקְשׁוֹת ולהעשות עבה, נָיְתִיב לָהּ רְווֹחָא טְפֵי – יתן בינה לבין המין השני ריווח גדול יותר משלשה טפחים, וכי לָאו אָמַר רַבִּי יוֹסֵי בְּרַבִּי חֲנִינָא, קֶלַח שֶׁל כְּרוּב שֶׁהוּקְשָׁה מֻרְחֶיכִין לוֹ מקום זריעת בֵּית רוֹבַע הקב מכל צדדיו, שהוא יותר משלשה טפחים, ואין זורעים בתוך מקום זה מין אחר, אֶלְמָא, שכֵּיוָן דְּסוֹפוֹ לְהֶקְשׁוֹת יָהֲבִינַן לֵיהּ רְווֹחָא טְפֵי – נותנים לו ריווח גדול יותר משאר הזרעים, ואם כן הָכָא נַמִּי בחזרת נָיְתִיב לָהּ רְווֹחָא טְפֵי – נאמר שצריך ליתן בינה לבין המין השני ריווח גדול יותר, קָא מַשְׁמַע לָן רב שאף לחזרת די בהרחקת שלשה טפחים ככל הירקות.

שנינו במשנה: שהירקות שיוצאים בהם ידי חובת מרור בפסח, יוֹצְאִין בָּהֶן בֵּין לַחִין בֵּין יְבֵשִׁין כו׳.

הגבלה להלכה זו: אָמַר רַב חִסְדָּא, לֹא שָׁנוּ במשנה שיוצאים גם בירקות יבשים, כיון שעדיין יש להם טעם מרור, אֶלָּא בְּקֶלַח שלהם, שמתוך שהוא עבה אינו מתייבש לגמרי עד שיפסד כל טעמו, אֲבָל בָּעֲלִין שלהם, כשהם לַחִין, אֵין – אכן יוצאים בהם, אבל כשהם יְבֵשִׁין לֹא יוצאים בהם, משום שהם כעפר בעלמא בלא טעם.

מקשה הגמרא: וְהָא מְדַקְתָּנֵי בְּסֵיפָא של המשנה שיוצאים בַּקֶּלַח שֶׁלָּהֶן, מִכְּלָל – משמע דְּדברי המשנה בְּרֵישָׁא שיוצאים בהם בין כשהם לחים ובין כשהם יבשים אמורים בָּעֲלִין, ומוכח שיוצאים אף בעלים יבשים ושלא ברב חסדא. מתרצת הגמרא: פְּרוּשֵׁי קָא מְפָרֵשׁ הסיפא את הרישא, דְּכִי קָתָנֵי ברישא שיוצאים במיני המרור בֵּין לַחִין וּבֵין יְבֵשִׁין, דוקא אֲקֶלַח שנינו כן ולא על העלים, כיון שבעלים אכן לא יוצאים כשהם יבשים.

מקשה הגמרא: מֵיתִיבִי, שנינו בברייתא, יוֹצְאִין בָּהֶן – במיני המרור, וְגם בַּקֶּלַח שֶׁלָּהֶן, בֵּין כשהם לַחִין וּבֵין כשהם יְבֵשִׁין, דִּבְרֵי רַבִּי מֵאִיר. וַחֲכָמִים אוֹמְרִים, אם הם לַחִין יוֹצְאִין בָּהֶן, אך אם הם יְבֵשִׁין אֵין יוֹצְאִין בָּהֶן. וְשָׁוִין בדעתם רבי מאיר וחכמים, במה שסוברים שֶׁיּוֹצְאִין בָּהֶן כשהם יְבֵשִׁין [–נובלים], שעדיין לא יבשו לגמרי, אֲבָל לֹא יוצאים בהם כשהם כְּבוּשִׁין בחומץ, וְלֹא כשהם שְׁלוּקִין – מבושלים הרבה עד שנמסים, וְלֹא כשהם מְבוּשָׁלִין כדרך בישול. כְּלָלוֹ שֶׁל דָּבָר, כֹּל שֶׁיֵּשׁ בּוֹ טַעַם מָרוֹר, יוֹצְאִין בּוֹ, ולכן ניתן לצאת אף בכמושים, וְכֹל שֶׁאֵין בּוֹ טַעַם מָרוֹר, כגון כבוש או שלוק או מבושל, אֵין יוֹצְאִין בּוֹ. ומדברי רבי מאיר שיוצאים בהם בין לחים ובין יבשים, משמע שגם בעלים יבשים יוצאים, ומשנתנו שנויה כשיטת רבי מאיר, וכיצד פירש רב חסדא במשנה שיוצאים רק בקלח יבש ולא בעלים יבשים.

מתרצת הגמרא: תַּרְגּוֹמָא – תפרש את מה שאמר רבי מאיר שיוצאים אף כשהם יבשים, רק אֲקֶלַח, ולא על העלים.

ברייתא שנחלקו בה תנאים בדין ירקות כמושים לענין מרור בפסח: תָּנוּ רַבָּנָן, אֵין יוֹצְאִין בָּהֶן – במיני מרור בפסח כשהם כְּמוּשִׁין. מְשׁוּם [–בשם] רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בִּרְבִּי צָדוֹק אָמְרוּ, יוֹצְאִין בָּהֶן גם כשהם כְּמוּשִׁין. הגמרא מביאה ספק אם מקיימים המצוה במרור של מעשר שני שהוא חייב בו מדרבנן: בָּעֵי רָמֵי בַּר חָמָא, מַהוּ שֶׁיֵּצֵא אָדָם יְדֵי חוֹבָתוֹ של מצות מרור בליל פסח, בְּמָרוֹר שֶׁל מַעֲשֵׂר שֵׁנִי טהור בִּירוּשָׁלַיִם. ומפרש רמי בר חמא את הספק: אַלְּיבָא דְּרַבִּי עֲקִיבָא המכשיר גם מצת מעשר שני, לֹא תִּיבְעֵי לָךְ – אין לך להסתפק שמכשיר גם מרור של מעשר שני, שהרי הַשְׁתָּא בְּמַצָּה שחייבת במעשר שני מִדְּאוֹרַיְיתָא, ויתכן לפוטרה משום שאין היתר לאוכלה ׳בכל מושבותיכם׳ מחוץ לירושלים, מכל מקום אמר רבי עקיבא דָּנָפִיק בה, כיון שאם תיטמא יפדנה ויאכל את הפדיון אף ׳בכל מושבותיכם׳, בְּמָרוֹר שחייב במעשר שני רק מִדְּרַבָּנָן, ומן התורה ניתן לאוכלו ׳בכל מושבותיכם׳, מֵיבַּעְיָא לומר שיכול לצאת בו. אלא כִּי תִּיבְעֵי לָךְ, רק אַלְּיבָא דְּרַבִּי יוֹסֵי הַגְּלִילִי הפוסל מצת מעשר שני, מַאי – מה הדין במרור של מעשר שני, האם רק בְּמַצָּה שחייבת במעשר שני מִדְּאוֹרַיְיתָא הוּא דְּלֹא נָפִיק בה מידי חובת מצה בליל פסח, כיון שמן התורה אסורה באכילה מחוץ לירושלים, אֲבָל מָרוֹר שחייב במעשר שני רק מִדְּרַבָּנָן, נָפִיק בו, שהרי מן התורה אינו מעשר כלל. אוֹ דִילְמָא, כָּל דְּתַקִּינוּ רַבָּנָן בְּעֵין המצוה דְּאוֹרַיְיתָא תָּקוּן, וכשתיקנו חכמים דין מעשר שני בירק, תיקנו שיהא דינו בכל מעשר שני החייב מן התורה, וכשם שאין יוצאים ידי חובת מצות אכילה במעשר שני שחיובו מן התורה דהיינו במצה, משום שאינו יכול לאוכלו ׳בכל מושבותיכם׳, כך גם במרור שהוקש למצה, צריך שיהיה לו היתר אכילה ׳בכל מושבותיכם׳ כמותה, ואין יוצאים במעשר שני שלו שחיובו הוא רק מדרבנן.

הגמרא פושטת את הספק: אֲמַר רָבָא, מִסְתַּבְרָא שדינם שוה, כיון שמַּצָּה וּמָרוֹר הוקשו זה לזה, וכשם שאין יוצאים במצה של מעשר שני, כך גם אין יוצאים במרור של מעשר שני, אף שחיובו רק מדרבנן.

משנה

המשנה מפרטת מעשים מסוימים האסורים והמותרים בפסח מצד איסור חמץ: אֵין שׁוֹרִין בפסח אֶת הַמּוּרְכָּן [–קליפת החטים העבה] במים כדי להאכילו לַתַּרְנְגוֹלִים, מפני שהקליפה מחמיצה על ידי שרייתה. אֲבָל חוֹלְטִין – נותנים את המורסן בתוך מים רותחים בפסח, שאינם מניחים לו להחמיץ.

איסור והיתר נוספים בענין זה: הָאִשָּׁה לֹא תִּשְׁרֶה במים אֶת הַמּוּרְכָּן שֶׁתּוֹלִיךְ [–שהיא מוליכה] בְּיָדָהּ לַמֶּרְחָץ כדי לשפשפו על בשרה להסיר ממנה את הזיעה, שעל ידי ששוהה בידה ועומד ואינה מתעסקת בו, בא לידי חימוץ. אֲבָל שָׁפָה [–משפשפת] הִיא בְּבָשָׂרָהּ מורסן יָבֵשׁ, אף שיש מעט מים על בשרה.

איסור נוסף בזה: לֹא יִלְעוֹס אָדָם חִטִּין בפיו, וְיָנִיחַ אותם עַל מַכָּתוֹ לרפאה בפסח, מִפְּנֵי שֶׁהֵן [–החטים] מַחְמִיצוֹת על ידי רוקו.

המשך בעמוד קנב

גמרא

הגמרא מביאה ברייתא המפרטת דברים שאינם באים לידי חימוץ: **תָּנוּ רַבָּנָן, אֵלּוּ דְּבָרִים שֶׁאֵין בָּאִין לִידֵי חִימּוּץ,** בצק **הָאָפוּי,** שלאחר שנאפה אף אם ישרה במים אינו מחמיץ, **וּבצק הַמְבוּשָּׁל,** ובצק **חָלוּט שֶׁחָלְטוֹ בְּרוֹתְחִין** – ששרה אותו במים רותחים.

הגמרא מבינה ש'מבושל' הוא בצק שניתן במים צוננים שמרתיחם ומבשלו. מקשה הגמרא: וכי **מְבוּשָּׁל** אינו מחמיץ, **והרי אַדְמְכַשֵּׁל לֵיהּ מָחֳמַע** – עד שהוא מתבשל, בעוד שהמים פושרים קודם שירתיחו, הרי הוא בא לידי חימוץ. מתרצת הגמרא: **אָמַר רַב פָּפָּא, הָאָפוּי שֶׁבִּישְּׁלוֹ קָאָמַר** – כוונת התנא שבברייתא לומר, שבצק אפוי אינו מחמיץ אף אם מבשלו לאחר מכן.

הברייתא מביאה אופן נוסף שבו קמח אינו בא לידי חימוץ: **תַּנְיָא, רַבִּי יוֹסֵי בְּרַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, קֶמַח שֶׁנָּפַל לְתוֹכוֹ דֶּלֶף** – מים הדולפים מן הגג לתוך קמח, **אֲפִילּוּ** אם נופלים עליו **כָּל הַיּוֹם כּוּלּוֹ, אֵינוֹ בָּא לִידֵי חִימּוּץ,** משום שטירדת הטפטוף אינה מניחה למים להחמיץ את הקמח.

הגבלה להלכה זו: **אָמַר רַב פָּפָּא,** ודין זה **הוּא** דווקא **דְּעָבִיד טִיפָּה לַהֲדֵי טִיפָּה** – כשנופלות הטיפות בסמיכות זו אחר זו בלא הפסקה, שמתוך כך אין לו שהות בינתיים להחמיץ, אך אם יש הפסק בין טיפה לטיפה, בינתיים הוא מחמיץ.

הגמרא דנה בדין מאכל קמח הנקרא 'ותיקא' בפסח: **אֲמַרֵי דְּבֵי** – אמרו בבית מדרשו של **רַבִּי שֵׁילָא,** מאכל קמח ששמו **וָתִיקָא, שָׁרֵי** – מותר לאוכלו בפסח.

מקשה הגמרא: **וְהָתַנְיָא** – והלא שנינו בברייתא, **וָתִיקָא אָסוּר** לאוכלו בפסח. מתרצת הגמרא: **לֹא קַשְׁיָא, הָא** – מה שהתירו לאכול ותיקא בפסח, הוא באופן **דְּעַבְדֵיהּ כְּמִישְׁחָא וּמִילְחָא** – שעשאו על ידי עירוב הקמח בשמן ומלח, שהשמן אינו מחמיץ מפני שהוא מי פירות, ומי פירות אינם מחמיצים, **וְהָא** – הברייתא שאסרה לאכול ותיקא בפסח, הוא באופן **דְּעַבְדֵיהּ כְּמַיָּא וּמִילְחָא** – שעשאו על ידי עירוב הקמח במים ומלח, שהוא מחמיץ מחמת המים.

הגמרא מביאה גזירה בקמח שנתייבש בתנור: **אָמַר מַר זוּטְרָא, לֹא לִימְחֵי אִינִישׁ קְדֵרָא בְּקֻמְחָא דַּאֲבִישְׁנָא** – לא יתן אדם קמח שנטחן מחטה לחה שנתייבשה על ידי קליה בתנור, לתוך תבשיל כדי לעבותו. ואף שנחשב לדבר האפוי, והאפוי אינו בא לידי חימוץ כמבואר לעיל בברייתא, מכל מקום יש לחשוש **דִּילְמָא לֹא בָּשִׁיל שַׁפִּיר** – שמא לא נקלטה החטה כל צורכה בתנור, **וְאָתֵי** – ויבוא הקמח **לִידֵי חִימּוּץ.**

הגמרא מביאה אופן של חליטה האסורה בפסח: **אָמַר רַב יוֹסֵף, לֹא לִיחֲלוֹט אִינִישׁ**